

Ett professionellt landskap i förvandling

Ett professionellt landskap i förvandling. Kapitlet *Universitetslärarna och den högre utbildningen*. Av Ola Agevall och Gunnar Olofsson.

DOI: <https://doi.org/10.37852/oblu.339.c748>

E-boken är publicerad av Samhällsvetenskapliga fakulteten vid Lunds universitet 2025
Boken är ursprungligen publicerad av Studentlitteratur.

ISBN: 978-91-44-12227-4
eISBN: 978-91-8104-670-0

Upphovsrätt: Författaren/författarna

Denna text är licensierad under CC BY-NC 4.0, Erkännande.
(Se fullständiga villkor: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.sv>).
Enligt licensen får verket spridas och bearbetas utan att tillstånd behövs, men ej användas i kommersiella syften. Verkets upphovsperson måste anges.

UNIVERSITETSLÄRARNA OCH DEN HÖGRE UTBILDNINGEN

OLA AGEVALL OCH GUNNAR OLOFSSON

Från och med högskolereformen 1977 infogades ett antal akademiska yrkesutbildningar i ett samlat universitets- och högskolesystem. Det gällde grund- och förskollärare, sjuksköterskor, kortare tekniska utbildningar m.fl. som tidigare funnits vid särskilda enheter. Därmed fixerades grunddragen i dagens universitets- och högskolesystem. Detta kapitel skildrar hur universitetslärarkårens expansion, sammansättning och inre skiktning formades på det professionella fält som etablerades inom detta sammanhållna och hierarkiskt ordnade universitetssystem.

I *Den professionella logiken* (2014) pekade Thomas Brante på den stora betydelse som de professionella grupperna har i dagens Sverige. Det professionella skiktet står idag för en betydande andel av den totala arbetskraften, cirka 15 till 20 procent. Men därtill kommer att vi lever i ett samhälle som kan beskrivas som ett expertsamhälle eller ett kunskapssamhälle, och att professionerna har fått rollen som ”kunskapssamhällets bärare och innovatörer”.¹

Alla professionella grupper utbildas nu för tiden vid universitet och högskolor av universitetslärare – den akademiska professionen. Den forskning som dessa gruppers kunskap baseras på har även den sin plats vid universitet och högskolor och den bedrivs i huvudsak av samma akademiska profession. Denna profession intar av dessa skäl en nyckelställning i hela det professionella landskapet. Universitetslärarna – professorer, universitetslektorer, adjunkter och övriga undervisande och forskande personal – är i sig en egen och självständig profession och kan studeras som en sådan.

¹ Brante 2014, s. 9.

Konstitueringen av dagens akademiska fält

Det övergripande syftet i detta kapitel är att skildra det akademiska professionella fältet i Sverige, i dess moderna, nu aktuella konfiguration. Vi vill förstå dynamiken i ett fält som intar en särställning i det professionella landskapet genom dess centrala roll i utbildningen av andra professionella grupper. För att bestämma undersökningens utgångspunkter skiljer vi mellan det akademiska professionella *fältet* och det formella universitetssystemet.² Med det professionella fältet avses här ett system av konkurrens- och samarbetsrelationer mellan olika positioner i den högre utbildningen. Det formella universitets- och högskolesystemet är en entitet av annat slag. Det är en politisk-administrativ ram som reglerar vilka enheter som hör till systemet, liksom hur de försörjs, styrs, tilldelas uppgifter och kontrolleras. Inom denna ram och dess organisationer förvaltas och genomförs det delegerade samhällsuppdraget av professionen.

Vår undersökning avser inte det administrativa universitetssystemet i sin helhet, dess utvecklingslinjer och politiska hantering.³ Däremot är reformer och andra systemförändringar relevanta för studien i den utsträckning som de påverkar det professionella fältet. Av särskild betydelse är bestämningen av vilka slags enheter, tjänstekategorier och uppgifter som hör till universitetssystemet. Detta ger hållpunkter för en avgränsning av undersökningsperioden. Vi betraktar den moderna, nu aktuella konfigurationen som konstituerad först när de enhetstyper, uppgiftstyper och tjänstekategorier är på plats, som ger den högre utbildningen dess struktur. Vad detta innebär för det svenska fallet ska vi strax återkomma till.

Undersökningens fokus är betingat av att vi intresserar oss för den högre utbildningen som *professionellt* fält. Det handlar om den akademiska lärarkåren: de undergrupper den består av, vad de arbetar med, vilket slags enheter de verkar inom. Var och en av dessa dimensioner har fått sin nuvarande gestalt genom en historisk process som involverar såväl fältet som universitetssystemet och relationerna dem emellan. Den moderna högre utbildningen består, för att låna Émile Durkheims formulering, ”av otaliga

² För en diskussion av förhållandet mellan det akademiska fältets logik och elitutbildningarnas, se Bourdieu 1984 och 1989.

³ Se Andrén 2013, SOU 2015:92 och SOU 2016:29 för studier av reformer och andra förändringar i styrningen av universitets- och högskolesektorn. Se också Benner 2001 för studier av utbildnings- och vetenskapspolitiken.

element, som är så tätt inflett i varandra att det är svårt att avgöra var det ena börjar och det andra slutar, vilka element som finns och vilka relationer de har till varandra”.⁴ ”Det enda sättet att urskilja elementen, att skilja dem åt”, fortsätter Durkheim, ”är att historiskt utforska hur det ena elementet överlagras av andra, hur de kombineras och organiseras.”⁵

Durkheims element svarar i vår studie mot de olika funktioner och uppgifter som påförts universitetssystemet, de utbildningar och utbildningsenheter som då har uppstått och de tjänstekategorier som befolkas dem. Den historiska betraktelsens uppgift är att göra reda för uppkomsten av de positioner, vilkas inbördes konkurrens- och samarbetsrelationer definierar den högre utbildningens professionella fält. Till den ändan ska vi här gripa tillbaka på resonemang från en längre framställning av det akademiska fältets historiska framväxt.⁶

Det moderna akademiska professionella fältet

Den period som vi kommer att behandla inleds omkring 1980. År 1977 togs det avgörande steget till ett i institutionellt avseende enhetligt och sammanhållet universitetssystem.⁷ Då samlades i princip alla de universitet och högskolor som gav utbildning på en postgymnasial nivå; dvs. de utbildningar som hade en viss akademisk och teoretisk prägel.⁸ Dessa konsekvenser av högskolereformen 1977 är betydelsefulla av tre skäl för denna studies syften.

För det första innebar reformen etableringen av det nuvarande professionella fältet för högre utbildning. Utbildningar som idag bidrar till att definiera högskolefältets hierarkiska struktur låg tidigare utanför det formella universitetssystemet. Dessa utbildningar hörde – i varierande grad – redan till fältets periferi. Men genom att överföras till universitetssystemet trädde de i en ny relation till den högre utbildningen, som i sin tur utrustades med nya positioner och fick nya tyngdpunkter.⁹ Med detta tillskott av enhetstyper, uppgiftstyper och tjänstekategorier fick den högre utbildningen sin nuvarande struktur.

⁴ Émile Durkheim 1990, s. 22.

⁵ Ibid.

⁶ Se Agevall & Olofsson 2013, 2014, 2019.

⁷ Jämför Trow 2010.

⁸ Jämför här med Parsons & Platt 1973; Parsons 1978 och inte minst Smelters (1974, 2010, 2013) arbeten kring ändringen av det högre utbildningssystemet i Kalifornien.

⁹ Agevall & Olofsson 2019.

För det andra hänger 1977 års högskolereform omedelbart samman med det professionella landskapets omvandlingar. Historiskt har en betydande del av det högre utbildningssystemets expansion kommit till stånd, inte för att fler människor sökte sig till universiteten, utan för att de redan läste flyttades dit. Den första expansionsvägen bestod i att 1800-talets institut gradvis närmade sig universiteten: de blev högskolor, de fick universitetens inträdeskrav, tjänstetyper och examensrättigheter och slutligen uppgick de formellt i universitetssystemet.¹⁰ Utmärkande för de inkluderade instituten var att deras utbildningar förberedde för specifika professioner. Där utbildades farmaceuter, veterinärer, agronomer, ingenjörer, tandläkare, sjukgymnaster, kirurger m.fl. yrkesgrupper. I så måtto kan man säga att förberedelsen för specialiserad yrkesutövning – som i praktiken saknats vid universiteten – blev en del av universitetssystemet i samma utsträckning som instituten kom att räknas till det. 1964 infogades de formellt under ett förändrat och väsentligt utbyggt universitetskanslersämbete. Universitetssystemet bestod då entydigt av två typer av enheter: universitet och fackhögskolor.

1977 års reform är ett exempel på samma företeelse. En rad utbildningar som tidigare legat utanför universitetssystemet blev då formellt en del av samma system som också inkluderade universiteten och fackhögskolorna. Utbildningen av grundläggare, förskollärare, fritidspedagoger, sjuksköterskor, biomedicinska analytiker och arbetsterapeuter liksom kortare tekniska utbildningar är idag en självklar del av universitets- och högskolesystemet. Å ena sidan hade universitetssystemet därmed utrustats med en ny funktion – den att utbilda välfärdsstatens funktionärer – och inkorporerat de enheter som ombesörjde detta. Å andra sidan hade det professionella landskapets andra generation av professioner, de som under 1960-talet identifierades som professionslika i några men inte alla avseenden, fått sin utbildning förlagd till universitetssystemet.¹¹ Sven-Eric Liedman har pekat på att 1977 års reform avsåg att stärka dessa yrken som professioner: i bakgrunden fanns Talcott Parsons professionsteori, och föreställningen att inkluderingen i universitetssystemet skulle bidra till dessa yrkens professionalisering.¹²

För det tredje skapade reformen behov av en infrastruktur för styrningen av en väsentligt utvidgad och diversifierad högskolesektor. Precis som intro-

¹⁰ Agevall & Olofsson 2013.

¹¹ Se Etzioni 1969 och Abbott 1988.

¹² Liedman 2011, s. 46f.

duktionen av förslagsanslag och lektorer lade grunden för 1960-talets expansion, gav 1977 års reform förutsättningarna för 1990-talets expansion. Det särskilda politik- och administrationsområde som blev resultatet har sedan kunnat användas för att pröva både nya styrformer och mekanismer som skulle hantera och kanalisera en ny expansion av den högre utbildningen. Det blir därmed av särskilt intresse att förstå hur det administrativa systemet har samspelat med det professionella fältet sedan detta konstituerats i sin aktuella form.

Positioner på det högre utbildningsfältet

Vilka positioner var det som utkristalliserades och fixerades i och med 1977 års högskolereform? Vilka uppgifter, utbildningar, enheter och tjänstetyper återfinns därefter i den högre utbildningen? Ovan har vi redan berört att universitetssystemet tillfördes uppgiften att utbilda välfärdsstatens funktionärer; semiprofessionerna fanns nu på systemets insida, där de samexisterade med redan etablerade professionsutbildningar, utbildningslinjer och fria kurser. Alla dessa utbildningar konkurrerade inbördes om studenter och i synnerhet om dem med höga meritvärden.

Förutom att inkludera nya utbildningar gav 1977 års universitetsreform också upphov till en stor mängd nya högre *utbildningsenheter*, främst i form av de regionala högskolorna.¹³ I typfallet bildades dessa genom en sammanslagning av flera lokala utbildningar som dittills alla legat utanför universitetssystemet: lärarhögskola, förskolläraryrkesseminarium och yrkesteknisk högskoleutbildning. Därtill kom vårdhögskolorna, som var separerade från övriga enheter och drevs i landstingskommunal regi, men som idag är del av universitet och högskolor. Dessa utbildningstyper är idag så betydande inslag i universitetssystemet att de bidrar till att definiera dess aktuella struktur.¹⁴ De enheter som därefter konkurrerade med varandra om studenter och lärarkrafter fördelade sig huvudsakligen på universitet, fackhögskolor och regionala högskolor.

Till detta kommer slutligen frågan om *tjänstekategorierna* och *universitetslärarkårens sammansättning*. Inkluderingen av nya enheter och

13 Några av dessa utgick från de universitetsfilialer som skapades vid mitten av 1960-talet.

14 I studentstatistiken märks detta som en femtioprocentig ökning av antalet studenter mellan 1977 och 1978. Se Högskoleverket Rapport 2006 R. De inkluderade utbildningarna var därtill tydligt genusmärkta, och resulterade i att kvinnorna för första gången blev fler än männen i den högre utbildningen.

utbildningar följdes av en lärartjänsteutredning med uppgift att systematisera tjänstenomenklaturen och arbetsorganisationen inom högre utbildning. Med de ”nya” högskoleutbildningarna och deras studenter följde också nya högskolelärare, som fram till dess verkat i olika historiskt framvuxna utbildningsorganisationer med egen tjänsteorganisation.¹⁵ ”Tjänsteorganisationen”, konstaterade utredningen, ”har närmast vuxit fram som en successiv påbyggnad på existerande organisationer i anslutning till de akuta behov som verksamhetens starka expansion gett upphov till”.¹⁶ Å ena sidan ökade alltså systemets komplexitet genom att reformen sammanförde sinsemellan olika, organiskt tillväxta tjänstetyper; å andra sidan skapade samma reform ett politik- och administrationsområde med kraft att ordna och revidera dem.¹⁷

Lärartjänsteutredningen resulterade i LÄTU-reformen 1986.¹⁸ Den fixerade en förenklad tjänstestruktur med tonvikt på de breda kategorierna professor, lektor och adjunkt. Dessa kategorier var inte nya. Professorerna hade varit den i princip enda tjänstetypen vid universiteten fram till 1950-talets slut; lektorerna hade introducerats 1958 och adjunkterna 1965 för att hantera en tidigare expansionsvåg vid universiteten.¹⁹ Men även om kategorierna som sådana inte var nya, så uppstod det likafullt en för universitetssystemet ny situation. När de nytillkomna utbildningarnas lärare skulle anpassas till en universitetsgemensam form var det framför allt adjunktskategorin som stod till buds. Inkluderingen av välfärdspersonerna medförde därför i förlängningen att antalet adjunkter steg kraftigt, medan den stora restkategorin i universitetsstatistiken, ”annan forskande och undervisande personal”, minskade.²⁰ Kombinationen av tjänstenormering och stora nytillkomna lärargrupper bidrog således till att ändra universitetslärarkårens sammansättning. Adjunkterna skulle under de kommande femton åren växa till den största enskilda tjänstekategorin i högskolesystemet.²¹

15 Detta är för övrigt samma process som när 1800-talets institut omvandlades till fackhögskolor. Se Agevall & Olofsson 2019.

16 SOU 1980:3, s. 35.

17 Ibid.

18 Prop 1984/85:57. Riksdagen biföll regeringens proposition den 18 oktober 1984; ändringarna trädde i kraft den 1 juni 1986.

19 Adjunkterna blev särskilt viktiga vid de nya universitetsfilialerna.

20 Högskoleverket Rapport 2006:3R, s. 58, figur 11.

21 Detta ska jämföras med tiden omedelbart före 1977 års högskolereform. År 1975 var universitetslektorerna 6,5 gånger fler än universitetsadjunkterna, och professorerna var mer än 7 gånger fler. SCB 1979, s. 144, tabell 15.

I grova drag ger detta en bild av positionerna i den högre utbildningens professionella fält, och hur de formades av att utbildningen av välfärdsstatens funktionärer inkluderades i universitetssystemet. Detta exemplifierar ett mer allmänt mönster.²² När nya funktioner har tillförts universiteten så har nya uppgifter lagts till den samlade uppgiftsstrukturen. Med en geologisk metafor kan man säga att universitetssystemet i dess nutida konfiguration består av sedimentlager av olika ålder. En ny funktion avsätter sig i för universitetssystemet nya typer av uppgifter, enheter, utbildningar eller tjänstekategorier, och varje sådant tillägg fogas till och förändrar därigenom den redan existerande kombinationen av dessa element.

Genom att historiskt följa dessa successiva funktionsöverlagringar kan man således urskilja elementen i den svenska högre utbildningen. Förutom dem vi redan har diskuterat finns det skäl att nämna ytterligare ett. Från 1800-talets mitt till 1900-talets början förvandlades forskning från bisyssla till central arbetsuppgift för universitetens professorer. Universiteten överlagrades med en ny *verksamhetstyp*: kåren och dess enskilda medlemmar förväntades hädanefter inte bara undervisa utan också forska.²³ Undervisning och forskning beskrivs alltjämt som universitetens ”kärnverksamhet”.

Uppdelningen i dessa olika typer av arbetsuppgifter har också inneburit en differentiering av den högre utbildningen. Forsknings- respektive undervisningsuppgifter fördelar sig olika över olika tjänstekategorier och utbildningsenheter. Förutom att undersöka den historiska framväxten av den högre utbildningens olika element så måste vi följaktligen även ge akt på hur de kombineras och organiseras.

I professorernas uppdrag ingick både att forska och att undervisa. Med universitetslektorns födelse fick universitetssystemet en tjänstekategori befolkad av disputerade lärare som enbart skulle ägna sig åt undervisning, inte forskning. Därmed behövde forskning och undervisning inte längre samsas i en och samma person. Universitetsadjunkten i sin tur saknade lektorns doktorsgrad²⁴, och var därmed hänvisad till att endast undervisa.

22 Argumentet återfinns i mer utvecklad form i Agevall & Olofsson (2013, 2019).

23 Forskningens väg till en ny rangställning hängde samman med dynamiken i det högre utbildningsfält som bildades när det under 1800-talet uppstod institut (som senare blev fackhögskolor) vid sidan av universiteten. Av utrymmesskäl hänvisas läsaren till Agevall & Olofsson (2019) på denna punkt.

24 Efter 1969 års forskarutbildningsreform blev den nya doktorsexamen (och den med denna likställda äldre fil.lic.-examen) tillräcklig för en lektorstjänst.

Men undervisning och forskning fördelade sig också olika över olika typer av utbildningar och utbildningsenheter. Med inkluderingen av nya utbildningar 1977 fick vi en kvantitativt betydelsefull pol i fältet som bestod av semiprofessionsutbildningar förlagda till regionala högskolor, befolkade av adjunkter och lektorer som uteslutande ägnade sig åt undervisning. I en annan del av det fältet finner man en lika renodlad, dominerande pol – forskningsintensiva och professorstata medicin- och teknikdiscipliner, förlagda till universitet eller fackhögskolor. En skiss av hur denna konfiguration ser ut idag ges i tabell 3.1.

TABELL 3.1 Karaktäristika för tre huvudtyper av universitet och högskolor år 2010.²⁵

Forsknings- och lärarkompetens	Traditionella universitet	Nya universitet	Regionala högskolor
Proportion forskning/undervisning	Hög	Ganska låg	Mycket låg
Andel lärare med fil.dr-examen	Hög	Medel	Låg
Andel lärare som forskar	Många	En del	Få

På denna översiktliga nivå kan man se en betydande kontinuitet i fråga om hur den högre utbildningens element kombineras. Systemets tydliga och stabila konfigurationer – dvs. sammanflätningen av typ av enhet, typ av utbildning, typ av studenter och typ av lärare – är betydelsefulla för förståelsen av hur det moderna akademiska professionella fältet är strukturerat. Relativförhållandet mellan de traditionella universiteten och de regionala högskolorna har förblivit intakt.

Tabell 3.1 kan också läsas på annat sätt. Redan det faktum att det finns en mellankategori av nya universitet pekar på förändringar och förskjutningar inom systemets ram. Högskolor har framgångsrikt uppträtt med anspråk på att flyttas upp till en annan av systemets fixerade kategorier.²⁶ Vidare har de regionala högskolorna förändrats. När högskolorna inrättades stadgades att inga fasta forskningsresurser skulle gå till dem; idag har de professorer

²⁵ Olofsson 2013, s. 282.

²⁶ 1997 blev Högskolan i Luleå Sveriges första tekniska universitet. Vid millennieskiftet omvandlades högskolorna i Karlstad, Växjö och Örebro till universitet, och 2005 blev Mitthögskolan Mittuniversitetet. År 2018 omvandlades Malmö högskola till universitet.

och annan forskande personal. Förhållandet mellan systemets kategorier har således omförhandlats, så att gränsen mellan olika enhetstyper blivit en grad- snarare än artfråga. Även när relativförhållandet mellan positionerna kvarstår är detta betydelsefulla förändringar. Det formellt enhetliga universitetssystemet är skiktat, men de olika skiktningssdimensionerna följs inte alltid åt, och värderingen av dem, liksom deras inbördes förhållanden, är föremål för kamp och ändras över tid.

Det är denna dynamik i den högre utbildningens professionella fält som vi vill försöka teckna i det följande. Vilken bild framträder om man betraktar fältets konfigurationer i något högre upplösning? Hur har spelet mellan universitetssystemet och det akademiska professionella fältet utvecklats sedan 1980-talet? Genom att besvara dessa frågor vill vi bidra till förståelsen av ett fält som fick sin grundstruktur i och med 1977 års reform, men som sedan har formats under villkor som har präglats av mycket stora förändringar.

Den ekonomiska krisen, kunskapssamhället och universitetssystemet

Från början av 1990-talet genomgick det svenska universitetssystemet en serie inbördes förbundna förändringar. Studentantalet ökade kraftigt. Resursallokeringen till sektorn reformerades, liksom de kontroll-, reglerings- och styrorgan som den var underställd. Forskningsfinansieringen fick ett annat omfång, en ny ställning och en ny karaktär. Nya högskolor och universitet tillkom, lärarrekrytering och befordringsprocedurer ändrades.

I detta var Sverige inte unikt. En internationell utblick ger vid handen att en ny fas i den globala expansionen av den högre utbildningen inleddes åren omkring 1990, med en markant ökning av den andel av en årskull som gick vidare till högre utbildning. Förändringshastigheten var rent av högre än motsvarande expansionsförlopp under 1960-talet.²⁷ Från den synpunkten framträder det svenska universitets- och högskoleväsendet som en exemplifiering av globala utvecklingsmönster.

Växlar man istället fokus till de universitetssystem som absorberade

²⁷ Schofer & Meyer 2005.

denna världsvida expansion så har olika länder haft olika utgångspunkter och förutsättningar. Det handlar om vilka slags utbildningar och enheter som studenterna har strömmat till, liksom vilka lärare som då har behövts för att möta dem och deras behov. Eller annorlunda uttryckt: det handlar om vilka element och positioner som funnits i det professionella fältet, och om hur relationerna mellan dem fördjupats eller förändrats av expansionen. Det ökande studentantalet är emellertid bara en aspekt av saken. För att förstå hur de olika förändringarna av den högre utbildningen hänger samman så måste man sätta in dem i sin kontext.

I Sverige förde det tidiga 1990-talet med sig en omstöpning av de flesta professionella fält. Den världsomspännande ekonomiska kris som bröt ut fick dramatiska avtryck här: en socialdemokratisk regering som föreslog strejklöshet och frysning av löner och priser, regeringskris, spekulation mot den svenska kronan, räntan som steg till 500 procent, historiskt höga arbetslöshetssiffror om över 8 procent.²⁸ Under trycket från en akut kris omstrukturerades formerna för medelstilletdelningen inom offentlig sektor. En sådan förändring gällde förslagsanslaget, som avskaffades 1993.²⁹ Detta var en konstruktion som tillät ersättning för kostnader utöver budget och äskade medel, och hade i tidigare skeden ofta spelat en stor roll för att hantera uppbyggnaden av expanderande verksamheter, vare sig det handlade om studiecirklar, socialbidrag, skolor, sjukvård, idrottsrörelse, tandvård, politiska ungdomsförbund – eller högre utbildning. Kostnadsökningar som berodde på ökad volym ersattes av staten. När det under krisåren framstod som alltmer angeläget att kontrollera de offentliga utgifterna uppfattades detta som en problematisk konstruktion. Den skulle ersättas med nya sätt att kanalisera medel, och en ny mentalitet inympades i de offentligt finansierade organisationerna.

Hur skulle nya former för resursallokering, ekonomisk styrning och organisering se ut i offentlig sektor? Vilka modeller fanns tillgängliga? Under 1980-talet hade nya ledningsidéer kommit i svang, främst i Margaret Thatchers Storbritannien, sammanfattade under rubriken New Public Management (NPM). De modeller som går under namnen ramlagstiftning respektive programbudgetering var redan introducerade i svensk förvaltning och de kunde lätt kombineras med inslag från NPM. ”En ny styrfilosofi

²⁸ Se Ivarsson Westerberg, Waldemarsson & Östberg 2014.

²⁹ Mattson 2000.

eller nätverksorienterad styrning kan”, skriver Ivarsson Westerberg, ”inte plötsligt ersätta en gammal styrmodell. Inte heller går det, på ett enkelt sätt, att förkasta existerande regler och hierarkier. Nya styridéer och styrformer blandas därför med gamla”.³⁰ Med 1990-talets kris, och den utbredda övertygelsen om att de förhandenvarande styrsystemen måste förändras för att möta den, gavs en systemisk impuls att aktivt söka efter nya styrtekniker bland de idéer som var i cirkulation. Välfärdsstaten omdanades, krismedvetande och budgetdisciplin avkrävdes dess utförare, och nya styrideologier och styrtekniker fick genomslag. Den högre utbildningen hör till de områden som starkt berördes av dessa förändringar.

De flesta offentligfinansierade professionella områden reformerades under villkor som präglades av knapphet och neddragningar. Men för universitetssystemet var situationen annorlunda. Forskning och kunskapsintensiv verksamhet utmålades, särskilt under det tidiga 1990-talets borgerliga styre, som nyckeln till Sveriges framtid – som den nödvändiga förutsättningen för en kursändring till en ny samhällsekonomi i Sverige.

Universitetssystemets styrning reformerades i grunden, på samma sätt som annan offentlig verksamhet, men samtidigt som detta skedde flöddes systemet med resurser. Det handlade om två parallella resurschocker, med olika effekter i olika delar av det professionella fältet.

Resurschocker och den högre utbildningens organisering

Att den högre utbildningen tillfördes betydande resurser under 1990-talet märks tydligt i universitetens och högskolornas personalstatistik. Redan detta gör 1990-talets reformering av det administrativa systemet till en viktig händelse för utvecklingen av den akademiska professionen och för den högre utbildningens professionella fält. Resursflödena till sektorn påverkade kårens volym, men också dess sammansättning och organisatoriska omgivning.

Medan antalet anställda lärare vid respektive lärosäte hade förändrats mycket lite under 1980-talet så inleddes under 1990-talet en brant ökning av antalet lärar- och forskarkrafter, som fortsatte under 2000-talet.³¹

³⁰ Ivarsson Westerberg 2014, s. 87.

³¹ Se tabell 3.2.

Ökningen fördelade sig över samma enhets- och tjänstetyper som fixerades efter 1977 års högskolereform. Men utbyggnaden av kåren finansierades av två olika resursflöden – intäkter för undervisning av studenter respektive forskning – som i olika mån berörde det professionella fältets olika delar. Det sammanhängde dels med den politiskt burna föreställningen om det stundande kunskapssamhället och om universitets- och högskolesektorns roll i detta nya samhälle, dels med den växande ungdomsarbetslösheten, som gjorde högre utbildning till en högst påtaglig resurs i arbetsmarknadspolitiken. Vi återkommer strax till vad detta innebar för kårens morfologi och inre styrkeförhållanden. Dessförinnan är det dock nödvändigt att gå in på hur resurs- och styrsystemet reformerades, och hur detta har format universitetslärarkårens organisatoriska omgivning.

Det resursallokeringsystem som infördes för högskolan i och med 1993 års universitetsreform byggde på per capita-ersättning. Ersättningen skulle hädanefter utgå dels för varje registrerad helårsstudent (HÅS), dels för studenternas helårsprestationer (HÅP) upp till ett bestämt takbelopp. Ett system med dessa egenskaper gav stort utrymme för styrning. Takbeloppen garanterade att staten inte skulle få oförutsedda utgiftsstegringar; kostnader för ”produktion” över takbelopp måste den överproducerande enheten bära. Samtidigt gällde det för högskolorna att undvika det resursbortfall som underproduktion för med sig.

HÅP var den lösning som i det nya systemet skulle realisera ett gammalt önskemål från statsmakterna – tydligt uttryckt under hela 1900-talet – om att förmå studenterna att fullgöra en examen och göra det inom rimlig tid. Här gavs universiteten och deras olika institutioner och fakulteter tydliga incitament att få igenom de studenter man tagit in, och här gavs statsmakterna redskap att skruva upp kraven (till exempel genom att ge ökad tyngd åt helårsstudenterna på helårsprestationernas bekostnad). De högskolor, institutioner och lärare som underställde detta system blev samtidigt principiellt öppna för misstankar om sänkta examinationskrav.³² Resursallokeringsystemet institutionaliserade så att säga misstänksamhet, och gav upphov till ett sökande efter former för ex-post-kontroll av verksamheten i

32 Detta har varit en återkommande kritik, som också tagits upp av utredningsväsendet. Se t.ex. 2007 års resursutredning, som med hänvisning till detta argumenterade för att prestationsdelen skulle slopas (SOU 2007:81, s. 18of.). Systemet, och kritiken av det, har dock kvarstått. Jämför exempelvis debattartikeln ”Svensk högskola lider av systemfel” (SvD 2017-05-17).

sektorn. Därmed tilldelades myndighetsnivån en kvalitativt ny ställning.³³ Externa utvärderingar fick en ny innebörd och angelägenhetsgrad.

För universitetslärarkåren innebar införandet av detta kombinerade resurs- och kontrollsystem att den kom att verka i en ny organisatorisk omgivning. I och med att lärosäten (och inom dem fakulteter, institutioner, program och ämnen) hädanefter konkurrerade om resursutlösande studenter, så hade dessa rustat sig för att marknadsföra den egna verksamheten. Den komplicerade uppgiften att kalibrera ”produktionen” av studenter mellan olika enheter, och i förhållande till takbelopp, bidrog vidare till uppbyggnaden av budgeterings- och uppföljningssystem, samt sådana personalgrupper som krävdes för att hantera dessa. Hanteringen av nationella system för antagning, inrapportering av betyg och rapportering av forskningsprestationer, som utgör infrastrukturen för styrningen och kontrollen av den högre utbildningen, ställde på motsvarande sätt krav på universitetsadministrationen. Det universitetssystem som universitetslärarkåren verkade inom fick kort sagt en ny komplexitet, och har sedan gradvis ställts om så att det befolkas av sådan administrativ personal som svarar mot de nya uppgifterna.³⁴

Universitetslärarkåren påverkades också mer direkt av det tidiga 1990-talets förändringar. Införandet av per capita-finansiering sammanföll med

33 Detta avspeglas bland annat i den intensiva reformeringen av de statliga styr-, kontroll- och stödorganen. Universitets- och högskoleämbetet (UHÄ), som inrättats som en formellt ny myndighet i samband med universitetsreformen 1977, upphörde 1992, för att ersättas av ett flertal myndigheter. Verket för högskoleservice (VHS, 1992–2012) uppstod som en specialiserad central administrativ funktion, med uppgift att hantera antagning och att äga och administrera system som NyA och LADOK. I VHS fick universitetssystemet en infrastruktur för att hantera högskoleprov, nationell antagning till lokala program, behörighetsfrågor och stora datavolymer. Jämte VHS inrättades samtidigt Sekretariatet för utvärdering av universitet och högskolor (1992–1993), följt av Kanslersämbetet (1993–1995). 1995 skedde en ny ombildning till Högskoleverket (1995–2012). Se instruktionerna för respektive verk SFS 1992:814; SFS 1992:397; SFS 1995:945, SFS 1993:886.

34 I vår rapport ”Den administrativa personalen vid svenska universitet och högskolor. En studie av dess förändring mellan år 2001 och 2016” har vi analyserat hur olika yrkesgrupper inom den administrativa personalen har ökat respektive minskat mellan år 2001 och 2016, och där ökningarna kan knytas till de ovan nämnda nya omgivningsbetingelserna. Antalet sysselsatta med yrkestitlar innehållande *information* och *kommunikation* ökade mellan 2001 och 2016 från 136 till 710, medan antalet *ekonomier* och *controllers* samtidigt ökade från 58 till 710. Antalet forskarutbildade administratörer tredubblades under perioden och var år 2016 1 259 personer, medan antalet med minst tre års högskoleutbildning fördubblades, och utgör idag 7 418 av totalt 13 265 individer (motsvarande 11 689 helårspersoner) i gruppen administrativ personal.

en stark expansion av antalet studenter i grundutbildningen. Resultatet blev en resurschock, som avsatte sig i en ökad personalvolym inom universitetssystemet. Mest påtagligt var detta resurstillskott för relativt små enheter där grundutbildning var den dominerande intäktskällan. Läger man samman de tre stora lärarkategorierna adjunkt, lektor och professor så visar det sig till exempel att lärarkåren vid Högskolan i Kristianstad respektive Lunds universitet tillväxte med samma antal helårspersoner under perioden 1992–2002. För Lunds universitet svarade det mot en ökning om 13 procent; för Högskolan i Kristianstad var det däremot mer än en tredubbling av de akademiska lärarkrafterna. Överlag var det de regionala högskolornas lärargrupp som växte genom studentexpansionen. Håller man sig till samma tjänstekategorier och samma period, tillfördes högskolorna i Karlstad, Borås och Dalarna under samma period fler helårspersoner än universiteten i Lund, Uppsala och Stockholm.³⁵

Den resurschock som utlöstes av studentexpansionen under 1990-talet förde med sig en tyngdpunktsförskjutning inom den svenska universitetslärarkåren. För varje lärare vid de regionala högskolorna gick det år 1992 3,5 lärare vid de sex etablerade universiteten.³⁶ Tio år senare var förhållandet 1:1,5 mellan samma lärosäten.³⁷ Tagna var för sig var de regionala högskolorna alltför små i förhållande till universiteten, men deras samlade lärarkrafter var inte längre marginella.³⁸ Även i de regionala högskolornas inre var expansionen en påtaglig förändring. När ett lärosäte mer än fördubblar antalet undervisande lärare under loppet av tio år, så innebär det i sig en märkbar omgestaltning av verksamheten.

Utvecklingen vid universiteten var, som vi konstaterat, mindre dramatisk i detta avseende. Hos dem märktes istället en förändring av annat slag under samma tidsperiod. Vid de gamla universiteten i Uppsala och Lund utgjorde professorerna 1992 en knapp fjärdedel av de tre lärarkategorierna;

³⁵ Data från SCB (rådata om anställda 1984–2011).

³⁶ Det vill säga: Uppsala universitet, Lunds universitet, Göteborgs universitet, Stockholms universitet, Umeå universitet och Linköpings universitet.

³⁷ Siffrorna inkluderar de tre regionala högskolor som tillkom 1997–1998 (Södertörns högskola, Malmö högskola, Högskolan på Gotland), och de nyblivna universiteten i Växjö, Karlstad och Örebro räknas här till de gamla regionala högskolorna även 2002.

³⁸ Även i andra avseenden märktes en högre grad av integration i universitetssystemet. Fram till 1990-talet hade universiteten en rektorskonferens och de regionala högskolorna en annan – där den ena rektorskonferensen hade en observatör i den andra, och vice versa. År 1995 gick de emellertid samman till en gemensam organisation, SUHF.

vid Stockholms universitet var de en knapp femtedel. Tio år senare var motsvarande andel drygt en tredjedel vid alla dessa lärosäten. Om alltså universiteten uppvisade en måttlig tillväxt av den akademiska lärarkåren, så ökade i gengäld deras forskningstäthet. Detta hänger samman med hur forskningens finansiering och organisering ändrades, och i synnerhet med 1999 års befordringsreform, som gjorde det möjligt för lektorer att befordras till professorer.³⁹

Den andra resurschock som under 1990-talet tillfördes universitetssystemet kom i form av *forskningsmedel*. Här får man återigen erinra sig den stora roll som föreställningen om ett stundande kunskapssamhälle spelade för det tidiga 1990-talets borgerliga regering. Den ideologiska positionen skulle, när den sammanföll med ambitionen att slutgiltigt göra sig av med löntagarfonderna, resultera i tillkomsten av flera stora stiftelser, alla bildade 1994: Stiftelsen för strategisk forskning, KK-stiftelsen, MISTRA och Stint.

Dessa stiftelser uppstod vid styckningen av löntagarfonderna, och de stora forskningsresurser som kanaliserades genom dem ersatte inte utan lades ovanpå existerande forskningsfinansiering (fakultetsanslag, forskningsråd samt till en början även sektorsforskning). För den högre utbildningens professionella fält innebar det en resurschock som möjliggjorde en expansion av den akademiska kåren och gynnsamma arbetsvillkor och karriärförutsättningar. Det gällde särskilt för de kärsegment som blev de huvudsakliga ”förmånstagarna”, men också med spridnings- och följd-effekter långt ut i systemets kapillärer. Framför allt var detta ”extra” medel: ingen behövde få mindre för att någon annan fick mer.

Det fanns få kritiker av den förda politiken och motsättningarna mellan aktörer och organisationer med anknytning till forskningspolitiken var begränsade. Stabiliteten byggde dock på det faktum att existerande organisationer, t.ex. forskningsråd och sektorsorgan och deras intressenter, inte drabbades av de nya satsningarna.⁴⁰

Den absoluta merparten av dessa medel gick till etablerade enheter. Men för första gången i det högre utbildningssystemets historia medgavs samtidigt ett institutionaliserat flöde av forskningsmedel till de regionala

39 Proposition 1996/97:141. Reformen började gälla 1 januari 1999. Se även Högskoleverkets rapportserie 2001:7 R.

40 Benner 2001, s. 84.

högskolorna (i form av KK-stiftelsen). De regionala högskolorna inrättades med den uttryckliga instruktionen att inga fasta forskningsresurser skulle gå till dem. Eftersom detta var extra medel, dessutom en liten andel av den totala strömmen av dessa, uteblev protesterna från etablerade universitet och fackhögskolor. Att det nu gavs en forskningsstiftelse som särskilt skulle uppmärksamma och finansiera deras forskning, låt vara att denna skulle vara särskilt nytto- och näringslivsinriktad, hade ett betydande signalvärde.

Alltsedan 1977 års högskolereform fanns en inneboende spänning vad gällde frågan om forskning vid de regionala högskolorna. Å ena sidan ställdes högskolorna och deras utbildningar under ett enhetligt rättsligt ramverk, enligt vilket ”utbildningen inom högskolan skall bygga på vetenskaplig grund”.⁴¹ Å andra sidan hade de vid bildandet en lärarkår som till övervägande del saknade doktorsutbildning, och de skulle heller inte tillföras medel för att bedriva forskning.

En respons på detta spänningsförhållande var begreppspolitisk. Termen ”forskningsanknytning” användes för att förklara hur undervisningen vid enheter utan forskning kunde bygga på vetenskaplig grund; termen gavs flera olika innebörder och var föremål för omförhandling. En annan respons var att politiskt verka för att även de regionala högskolorna skulle få del i de fasta forskningsresurserna. Från mitten av 1980-talet förekom regelbundet motioner i riksdagen, som pläderade för att högskolorna generellt, eller någon enskild högskola, skulle tillföras forskningsmedel.⁴² I dessa diskussioner artikulerades samtidigt vad som skulle krävas för att en enhet skulle få förvalta forskningsresurser. Vad högskolorna befanns sakna var fakultetsorganisation och den ”kritiska massa” som ansågs nödvändig.

När sådana kriterier väl formulerats började diskussionen handla om relativ måluppfyllelse. Om antalet akademiska lärare kraftigt tillväxte, som en följd av en ökad studenttillströmning, skulle inte det kunna innebära att högskolor fick den kritiska massa som krävdes? Om forskning vid de regionala högskolorna i större utsträckning fick anslag från stiftelser, skulle de då inte även kunna hantera fasta forskningsresurser? 1997 fick alla högskolor till

⁴¹ SFS 1977:218, 2 §.

⁴² Se t.ex. Motion 1987/88:Ub617 av Bo Hammar och Björn Samuelson (vpk), Motion 1988/89:Ub696 av Charlotte Branting (fp); Motion 1988/89:Ub741 av Rune Backlund och Kersti Johansson (båda c); Motion 1989/90:Ub523 av Stina Gustavsson m.fl. (c); Motion 1993/94:Ub687 av Stina Eliasson och Tage Pålsson (c); Motion 1993/94:Ub703 av Rose-Marie Frebran och Ingvar Svensson (kds); Motion 1996/97:Ub480 av Marianne Andersson och Elving Andersson (c).

slut fasta forskningsresurser.⁴³ Mot slutet av 1990-talet fick de regionala högskolorna därigenom enstaka professorer, och redan 1999 blev tre av dem nya universitet. Från den tidpunkten finns tjänstekategoriernas dominerande pol, professorerna, närvarande i universitetssystemets dominerade pol.

Det professionella fältet för högre utbildning förändrades i så måtto genom introduktionen av nya kombinationer mellan lärosätetyp och tjänstekategori. Samtidigt var det vid universitet och fackhögskolor som professorskåren växte mest. Mellan 1992 och 1998 var det bara en femtedel av alla nyutnämnda lärare i professorskategorin som gick till de regionala högskolorna. Mest påtaglig var ökningen vid fackhögskolorna och vid universiteten i Stockholm och Göteborg, som tillsammans stod för mer än hälften av alla nya professorsutrymmen. Detta hängde i sin tur samman med att det mesta av den resurschock som härrörde från forskningsmedel kanaliserades till den redan resurstunga delen av universitetssystemet, dvs. till naturvetenskap, medicin och teknik.⁴⁴

Under de närmast följande åren blev anrikningen av professorer vid fackhögskolor och universitet än mer påtaglig: 1999 genomfördes den befördringsreform som gjorde det möjligt för lektorer att ansöka om befördran till professor, och adjunkter om befördran till lektor.⁴⁵ Eftersom lejonparten av dem som disputerat var verksamma vid universiteten och fackhögskolorna, var det där som det överväldigande antalet professorsbefördringar ägde rum. Så kan vi förstå dubbelheten i de ökade forskningsresursernas effekter på fältet. Å ena sidan etableringen av fasta forskningsresurser och externa medel till enheter som tidigare saknat dem, å andra sidan en ökad nettoskillnad i antalet professorer mellan dessa enheter och de etablerade fackhögskolorna och universiteten.

Professorerna var centrala mottagare, förvaltare och fördelare av nya externa forskningsmedel. För lektorer och adjunkter tecknade dessa medel i sin tur en ny förhoppnings- och förväntansstruktur, som förstärktes av

43 Proposition 1996/97:1, utgiftsområde 16. För en kommentar, se också SOU 2007:81, s. 210.

44 Det sörjdes dock även för de fattigare områdena humaniora och samhällsvetenskap, även om beloppen var av en annan ordning. Bland annat användes löntagarfondspengar också till att förstärka Riksbankens Jubileumsfond med en särskild pott avsedd för "kulturforskning". För flera av de semiprofessionsutbildningar som inkorporerades i universitetssystemet med 1977 års universitetsreform inledde 1990-talet en period av stark akademisk förtätning, som också bidrog till formningen av nya discipliner.

45 Proposition 1996/97:141. Reformen började gälla 1 januari 1999. Se även Högskoleverkets rapportserie 2001:7 R.

utsikten att bli befordrad. När befordringsreformen genomfördes var det regeringens förhoppning att den ”inom några år” skulle leda till ”en fördubbling av antalet professorer”.⁴⁶ Som en utredning konstaterade innebar det ”att så gott som alla av de docentkompetenta lektorerna skulle behöva befordras”.⁴⁷ Även den som inte höll detta scenario för realistiskt kunde se att det öppnats en ny och ljusare karriärväg.

Samtidigt ändrade befordringsreformen också relationen mellan tjänstekategorierna. Reformen skulle leda till ”en jämnare fördelning av arbetsuppgifter mellan olika lärarkategorier”.⁴⁸ Universitetslektoraten hade ursprungligen inrättats med argumentet att dessa skulle frigöra forskningstid för *andra* tjänstekategorier.⁴⁹ Redan med 1980-talets lärartjänstutredning⁵⁰ hade lektoraten förändrats dithän att utrymmet för forskning i tjänsten ökade, och från 1997 avreglerades så tjänsteinnehållet. När detta kombinerades med en ökad tonvikt på externa forskningsmedel, konstaterar Mats Benner, innebar detta en individualisering av anställnings- och befordringssystemet.⁵¹ Precis som nya kombinationer mellan lärosätetyp och tjänstekategori perforerade kategorigränsen mellan universitet och högskola så luckrades gränsen mellan professor och lektor upp genom att förekomsten av forskning i tjänst blev en grad- istället för en artfråga. Det fanns ingen anledning att professorer skulle åtnjuta det särskilda anställningsskydd som dittills garanterats i högskolelagen. Det innebar på sikt också en förändring av professorsgruppen, från att vara en tjänstekategori med en bestämd uppsättning av rättigheter och skyldigheter till att bli en tjänstetyp som i hög grad var ett flexibelt objekt för den tjänste- och uppgiftsplanering som i ökande utsträckning styrdes av universitets-, fakultets- och institutionsledningar.

Dessa förändringar i det administrativt bestämda universitetssystemet är betydelsefulla för förståelsen av den högre utbildningen som professionellt fält. Det handlar om vilka uppgifter som utförs av vilka tjänstekategorier vid vilka enheter, och om hur dessa är stratifierade. I det följande avsnittet ska vi därför teckna en bild av vad allt detta har inneburit för det professionella fältets fortsatta utveckling. Fokus är på den institutionella prägningen av den

⁴⁶ Proposition 1996/97:141.

⁴⁷ Högskoleverkets rapportserie 2001:7 R, s. 27.

⁴⁸ Proposition 1996/97:141.

⁴⁹ Benner (2016), s. 156.

⁵⁰ Proposition 1984/85:57.

⁵¹ Benner 2016, s. 162.

akademiska kåren. Hur är kåren internt skiktad – och längs vilka dimensioner? Hur ser kårens sammansättning ut i universitetssystemets olika delar, i dess centrum och dess periferi?

Den akademiska professionen idag – storlek, struktur och skiktning

Ovan har vi analyserat hur det formella universitets- och högskolesystemet förändrats sedan det genomgick sin senaste stora transformation i och med 1977 års högskolereform. Då inkluderades en rad nya utbildningar och lärosäten, nya grupper av studenter och lärare, i ett formellt enhetligt system. Härigenom påverkades universitetslärarkåren på ett djupgående sätt. Kåren expanderade kvantitativt på samma gång som både systemet och kåren kom att differentieras och skiktas på ett nytt sätt.

En ny typ av enheter fogades in i högskolesystemet: de regionala högskolorna. Dessa kom att bära en betydande del av 1990-talets expansion av antalet studenter. De bidrog också till att omstrukturera kåren av universitetslärare, genom en stark ökning av antalet adjunkter. Ur gruppen av regionala högskolor växte nya universitet fram. Härigenom lades en ny grupp av enheter till i det formella högskolesystemet.

Vi har ovan beskrivit hur den högre utbildningen både som ett administrativt system och som ett professionellt fält därmed fått en tydlig hierarkisk struktur, där ekonomiska resurser, prestige och makt flätas samman i skilda konfigurationer vid detta fälts olika poler. Förändringar av det formella systemet och inom fältet sätter villkoren för universitetslärarkåren som en professionell grupp. Uppgiften i det följande består i att närmare beskriva universitetslärarkårens sammansättning och dess inre skiktning längs ett par olika dimensioner. Vi beskriver kåren utifrån de tjänstetyper den är indelad i, dvs. de olika kategorier av lärare och forskare som den består av. Vi arbetar med fyra slags enheter där undervisning och forskning bedrivs: de äldre universiteten, fackhögskolorna, de nya universiteten och de regionala högskolorna.⁵²

Inom den högre utbildningen, sedd som ett professionellt fält, har forskningen en dominerande ställning i förhållande till undervisningen. Det

⁵² Vi har i detta sammanhang uteslutit de konstnärliga högskolorna och en del andra mindre enheter.

leder oss till att använda forskningsintensitet – i termer av resurser och som andel av kåren inom olika vetenskapsområden och enheter i systemet – som ett centralt mått för att belysa fältets inre hierarki. Vi inleder vår analys av universitetslärarprofessionens omfång och skiktning med att redovisa förändringen i kårens morfologi från 1984 till 2016.⁵³

TABELL 3.2 Antal anställda 1984, 1994, 2004 och 2016 vid universitet och högskolor. Helärspersoner.⁵⁴

Kategori	1984	1994	2004	2016
Professorer	1 464	1 997	3 841	5 123
Forskarassistenter (postdok 2016)	495	1 100	1 011	3 143
Lektorer	3 316	4 873	6 325	8 816
Adjunkter ⁵⁵	2 998	4 335	6 661	4 900
Universitetslärarkåren	8 273	12 305	17 838	21 982
Annan forskande och undervisande personal (AFU)	4 021	2 504	3 717	7 439
Forskarstuderande	1 102	5 686	9 098	10 084

Tabell 3.2 belyser i kondenserad form de processer vi har analyserat. Vi ser att antalet anställda ökade inom samtliga kategorier. Särskilt markant var ökningen för antalet doktorander och meriteringstjänsterna (forskarassistent, postdok). Befodringsreformen 1999 ledde till en både momentan och långsiktig ökning av antalen professorer. Antalet adjunkter fördubblades mellan 1984 och 2004, vilket förklaras av att studentexpansionen under 1990-talet var extra tydlig vid de regionala högskolorna med deras stora andel adjunkter i lärarkåren. Därefter minskade antalet adjunkter. Andelen inom kåren med forskning som central del av tjänsten (professorer och meriteringstjänster) ökade från 25 procent till 38 procent under perioden. Kårens dramatiskt ökade *storlek* sedan 1984 speglar ökningen av antalet studenter (och lärosäten) under 1990-talet. Under 2000-talet bevitnar vi en

53 För den period vi här skildrar, tiden efter 1977 års högskolereform, finns det systematiska och detaljerade data om de anställda vid universitet och högskolor hos SCB sedan 1984.

54 Källa: Data från SCB (rådata om anställda 1984–2011), samt SCB 2017a och SCB 2017b.

55 För åren 1984, 1994 och 2004 redovisas en lärarkategori som väl närmast kan jämföras med adjunkterna, "Gäst- och timlärare" som uppgick till 220, 198 och 489 helärspersoner för respektive år.

kognitiv förtätning av kåren, i form av en ökande andel forskande lärare⁵⁶, av rena forskare (inom gruppen ”Annan forskande personal”) och av antalet anställda doktorander.

Dessa förändringar har dock inte skett på samma sätt och i samma mån inom systemets olika delar. Det blir därmed viktigt att belysa hur denna markanta expansion kommer till uttryck i universitetslärarkårens differentiering. Hur fördelades resurser och personal i systemets fyra huvudsakliga typer av enheter – de äldre universiteten, fackhögskolorna, de nya universiteten och de regionala högskolorna? Genom att skildra detta kan vi få en bild av hur universitetslärarprofessionens komplicerade inre differentiering formats av såväl universitetssystemets formella struktur som av den högre utbildningen sedd som ett professionellt fält.

Professionens omfång och sammansättning 2016

SCB och UKÄ ger årligen ut en rapport: *Universitet och högskolor. Personal vid universitet och högskolor*.⁵⁷ I den redovisningen ryms i det närmaste alla dem som kan definieras som hörande till den akademiska professionen.⁵⁸ Därtill redovisar denna rapport flera grupper av anställda inom högskolan som inte ingår i den akademiska professionen men som utgör viktiga inslag i universitetens och högskolornas arbetsorganisation. Den administrativa och tekniska personalen samt de anställda vid de olika enheternas bibliotek uppgick år 2016 till nästan 20 000.⁵⁹ Tabell 3.3 redovisar anställda lärare och forskare inom den högre utbildningen för år 2016.

56 Här bör man också notera att lektorerna vid många lärosäten och på många vetenskapsområden fått en större andel av forskning i sin tjänst, särskilt vid de enheter och i de områden som har god tillgång till forskningsmedel.

57 Serie UF23 – *Universitet och högskolor* med ISSN 1654–3475 (online).

58 Forskare vid särskilda forskningsinstitut, myndigheter och företag, som inte är formellt knutna till någon högskola, kan falla utanför denna antalsräkning, även om de med fog skulle kunna bedömas tillhöra den akademiska professionen i vid mening.

59 Det rör sig om 11 689 administratörer, 1 182 biblioteks- och 6 825 teknisk personal. I ett konferenspapper, som bearbetat kommer att utges som rapport, analyserar vi den administrativa personalens förändrade roll och sammansättning under 2000-talet (Agevall & Olofsson 2018).

TABELL 3.3 Antal anställda (helårspersoner⁶⁰) vid universitet och högskolor fördelade på olika personalgrupper år 2016.⁶¹

Universitetslärarkåren	Helårspersoner
Professorer	5 123
Lektorer	8 816
Meriteringsanställning	3 143
Adjunkter	4 900
Summa	21 982
<i>Kåren närliggande grupper</i>	
Annan forskande och undervisande personal	7 439
Varav disputerade	3 307
Varav ej disputerade	4 132
Doktorander	10 084 ⁶²

Tabell 3.3 ger en övergripande bild av kåren i termer av volym och sammansättning. Men hur fördelar sig universitetslärarkåren i fältet för högre utbildning och inom det formella universitetssystemet? Det handlar för det första om de olika *tjänstekategorierna* med deras skilda villkor, om de olika *utbildningsenheternas* position inom fältet och om differentieringen efter *vetenskapsområden* och disciplintyper.

Den mest uppenbara skiktningen av universitetslärargruppen är dess fördelning enligt tjänstekategori. Kåren är sammansatt av huvudsakligen tre olika tjänstekategorier – professorer, lektorer och adjunkter. Dessa tre kategorier är tillsvidareanställda, till skillnad från en fjärde grupp som har en tjänst inom kategorin meriteringsanställning.⁶³ Vi räknar här inte in gruppen av doktorander i kårens kärna, trots att den nu har en formell,

60 Antal helårspersoner och det totala antalet anställda skiljer sig åt mellan grupperna. Det kan exempelvis bero på att man i olika utsträckning arbetar deltid. För gruppen professorer gäller att här ingår både adjungerade professorer och seniorprofessorer. Mer än 1 300 professorer var till exempel över 65 år, vilket innebär ett betydande antal seniorprofessorer som är 67 år eller äldre.

61 Källor: SCB 2017a, tabell 1A, samt SCB 2017b.

62 Det totala antalet doktorander 2016 var 18 010. En del av dem finns redovisade i andra tjänstekategorier, en del av dem har stipendier och inte doktorandtjänster, många var s.k. industridoktorander, bedrev sina forskarstudier inom ramen för en läkartjänst m.m.

63 Hit hör tjänster som postdok, biträdande lektor, forskarassistent m.fl.

men dock tidsbegränsad, anställning och trots att den kan tillhöra samma fackliga organisation (SULF).⁶⁴

Arbetsuppgifternas art och lönenivån är i hög grad kopplad till tjänstekategorin, oaktat de stora variationer som vi kan iakttä inom respektive grupp. Denna formella hierarki – professor, lektor, adjunkt – speglar också den formella kognitiva hierarkin som härleds utifrån den grad av samhällsligt legitimerad kunskapsnivå som personerna inom respektive kategori definieras av. En första skiljelinje går efter om man är disputerad eller ej, och den andra om man har professors- respektive lektorskompetens. Lektorerna är den största gruppen. Idag är professorerna fler än adjunkterna. Kårens karaktär förändrades därmed drastiskt från 1984.

Fördelning av antalet studenter och resurser för forskning och undervisning vid fyra slags lärosäten

En stor andel av studenterna, 42 procent, återfinns år 2016 vid de nya enheterna i högskolesystemet, alltså vid de regionala högskolorna och de nya universiteten. De får också en nästan lika stor andel av medlen för undervisningen, 38 procent. Skillnaden mellan de gamla och de nya enheterna är däremot enorm när det gäller tillgång till forskningsmedel, där de nya enheterna endast har cirka 10 procent av de totala medlen. När vi översätter denna resursfördelning till antal tusen kronor per student (tabell 3.4) blir skillnaderna mellan de olika enheterna än tydligare. De forskningstunga fackhögskolorna står här i särklass.

TABELL 3.4 Fördelning av antalet studenter, av medel för undervisning och för forskning i procent år 2016.⁶⁵

	Studenter	Undervisning	Forskning
Äldre universitet	45 %	44 %	54 %
Fackhögskolor	12 %	18 %	36 %
Nya universitet	14 %	13 %	4 %
Regionala högskolor	28 %	25 %	6 %

⁶⁴ Däremot kan man använda data om antalet doktorander vid olika enheter inom universitetssystemet för att tydliggöra olika grader av forskningstäthet vid olika enheter eller inom olika vetenskapsområden.

⁶⁵ Källa: SCB 2017a.

TABELL 3.5 Intäkter (tkr) per student för undervisning respektive forskning vid fyra olika typer av lärosäten år 2016.⁶⁶

Lärosätetyp	Undervisning	Forskning
Äldre universitet	58	106
Fackhögskolor	90	267
Nya universitet	52	26
Regionala högskolor	53	18

När de olika resursflödena (undervisning och forskning) kombineras med de historiskt framvuxna särdragen för de olika typer av lärosäten som vi analyserat i avsnitten ovan – att forskningen först sent blev möjlig men sedan påbjuden som en tjänsteuppgift för de nya enheternas lärarkår – får vi den fördelning av kårens olika kategorier på lärosätetyp som framgår av tabell 3.6.

TABELL 3.6 Universitetslärarkårens sammansättning vid fyra kategorier universitet/högskolor.⁶⁷

	Professor	Lektor	Meriterings- anställning	Adjunkt
Äldre universitet	28	43	15	14
Fackhögskolor	29	27	30	14
Nya universitet	15	46	6	33
Regionala högskolor	11	45	3	41

Lektorerna är stommen i alla enhetstyper, utom fackhögskolorna. De nya universiteten och de regionala högskolorna utmärks av sin höga andel adjunkter och sina lägre andelar av meritanställda och professorer. Motsatsen gäller för de äldre universiteten och fackhögskolorna.

⁶⁶ Källa: SCB 2017a.

⁶⁷ Källa: SCB 2017a.

Universitetslärarprofessionen och de olika vetenskapsområdena

Hur skall vi förklara skillnaden i andelen forskande personalkategorier mellan å ena sidan de äldre universiteten och fackhögskolorna, och å andra sidan de nya universiteten och de regionala högskolorna? En första förklaring ligger i att de forskningstunga vetenskapsområdena – medicin, natur- och lantbruksvetenskap samt teknik – i hög grad är koncentrerade till fackhögskolorna och de äldre universiteten. Statsmakterna har sedan slutet av 1940-talet, genom alla reformer och all expansion, vakat över att forskningsmedel i första hand går till medicin, naturvetenskap, jordbruksvetenskap och teknik.⁶⁸

Precis som det finns stora skillnader i resurser mellan olika lärosätetstyper, särskilt avseende tillgången på forskningsmedel, finns det stora resursskillnader mellan vetenskapsområden. De forskningstunga vetenskapsområdena har en större andel av forskande personal i sina lärarkårer, vilket tydligt framgår i tabell 3.7.

TABELL 3.7 Andel av de anställda i procent inom olika vetenskapsområden med forskning i tjänst, helårspersoner år 2016.⁶⁹

Samhällsvetenskap	25 %
Humaniora och konst	30 %
Teknik	49 %
Naturvetenskap	58 %
Medicin och hälsovetenskap ⁷⁰	60 %
Lantbruksvetenskap och veterinärmedicin	73 %
Samtliga ämnesområden	46 %

De olika vetenskapsområdena uppvisar således mycket olika grad av akademisk täthet, mätt som den andel av lärarkåren som har forskning som tjänsteäliggande (professorer och meritanställningar).

⁶⁸ Se Agevall & Olofsson 2019 och främst Benner 2001.

⁶⁹ Källa: SCB 2017a, tabell 5. Till tjänst med forskning räknas professor, meritanställning, disputerad forskare (AFU). Doktorander och icke disputerad forskningspersonal (AFU) är ej medräknade.

⁷⁰ Medicin har högre andel forskande personal än hälsovetenskap.

Forskningstättheten i högskolefältets olika delar

Vi får en ännu skarpare bild av de olika vetenskapsområdenas forskningstätthet om vi drar in ytterligare personalkategorier i analysen. I tabell 3.2 ovan framgick att det finns ett betydande antal anställda vid svenska universitet och högskolor som inte kan hänföras till universitetslärargruppens huvudkategorier. De samlas under rubriken "Annan forskande och undervisande personal" (AFU). I praktiken är de allra flesta inom denna grupp knutna till forskningsverksamheten. I gruppen finns mer än 3 300 personer med doktorsexamen.⁷¹

När vi tar in dessa grupper i analysen blir resultatet att skillnaderna mellan de forskningstätta och de forskningsglesa enheterna i sektorn ökar dramatiskt. Tre fjärdedelar (74 procent) av all disputerad personal som finns i AFU-kategorin hör hemma inom vetenskapsområdena naturvetenskap, teknik, medicin och lantbruksvetenskap vid de sex ledande universiteten (UU, LU, SU, GU, UmU, LiU) och de fyra dominerande fackhögskolorna (KTH, Chalmers, Karolinska institutet och SLU). Dessa universitet och fackhögskolor har därtill också merparten av de disputerade forskare inom humaniora och samhällsvetenskap som inte har lärartjänst, dvs. som redovisas i kategorin AFU.

Vi kan tydliggöra skillnaderna mellan fältets centrala och perifera delar genom att redovisa personalens sammansättning vid fyra olika typer av akademiska miljöer: *Karolinska institutet (KI)*, som är en renodlad fackhögskola med hög vetenskaplig prestige. *Lunds universitet (LU)* är ett väl etablerat, gammalt och klassiskt universitet med många olika fakulteter, med allt från teologi till teknologi. *Linnéuniversitetet (LNU)* är ett nytt universitet med en nyligen (2010) inkorporerad högskola (Kalmar). *Halmstads högskola (HH)* är en liten, regional högskola med två näraliggande stora universitet (LU och GU) i söder respektive norr. I tabell 3.8 redovisas andelarna av den anställda personalen efter typ av anställning vid dessa fyra olika lärosäten.

⁷¹ Ungefär två tredjedelar av denna grupp är tillsvidareanställda. Cirka 40 procent har utländsk bakgrund, jämfört med cirka 20 procent för gruppen av anställda i sin helhet.

TABELL 3.8 Tjänstetyper vid fyra universitet/högskolor år 2014.⁷²

Tjänstekategori	Karolinska institutet Andel i %	Lunds universitet Andel i %	Linné- universitetet Andel i %	Halmstad högskola Andel i %
Professor	24	29	14	15
Lektor	10	32	43	39
Forskare med dr-ex	18	17	2	3
Meritanställning	34	11	3	3
Adjunkt	14	11	38	40
Undervisande	25	43	81	79
Forskande	75	57	19	21

Genom att inkludera annan forskande personal får vi en mer utförlig bild av vilket slags miljöer olika lärosätetstyper erbjuder. Lärosäten får sin karaktär, och sin förmåga att absorbera nya medel, inte bara genom de fasta tjänsterna utan också genom den samlade mängden forskare med mer kortvarig eller lös anknytning. De fyra typer av lärosäten vi har utgått från fördelar sig då tämligen entydigt i en central och en perifer del av systemet.

Mot denna bakgrund blir det relevant att även föra in doktoranderna i analysen. Antalet doktorander i Sverige är ungefär lika många som antalet professorer, lektorer och adjunkter sammantaget. Enligt SCB fanns det 2018 närmare 18 000 doktorander inom universitetssystemet. Doktorandernas närvaro och aktivitet vid olika lärosäten och inom olika vetenskapsområden förstärker naturligtvis forskningens (via forskarutbildningen) relativa vikt och betydelse vid olika poler i högskolefältet.

För det första är det relativa antalet doktorander större inom medicin, teknik, natur- och lantbruksvetenskap jämfört med humaniora och samhällsvetenskap. För det andra, och delvis som en följd av det första, utgör doktorander en större andel av de anställda i fältets centrum än i dess periferi. Om vi relaterar antalet doktorander till antalet lärare vid de fyra lärosäten vi diskuterat ovan så får vi följande resultat (tabell 3.9):

⁷² Källa: SCB 2015.

TABELL 3.9 Doktorander i procent relativt antalet anställda vid fyra lärosäten.⁷³

Karolinska institutet	104 %
Lunds universitet	92 %
Linnéuniversitetet	25 %
Halmstad högskola	15 %

Ett dubbelt kuperat landskap⁷⁴

I detta avsnitt har vi visat att universitets- och högskolesystemet är tydligt differentierat längs två olika dimensioner. För det första har de olika vetenskapsområdena påtagligt olika kompetensprofiler när vi jämför dem enligt tjänstekategorierna bland de anställda. För det andra har de nya enheterna inom systemet – nya universitet och regionala högskolor – en lägre andel anställda med forskning som en central del i tjänsten. Det är en konsekvens av de villkor varunder de uppstått och utvecklats. Det är vidare något som också understryks och förstärks av de principer som styr fördelningen av forskningsresurser, såväl de som fördelas av de statliga forskningsråden och de som delas ut av privata fonder och stiftelser. Även om det svenska universitets- och högskolesystemet formellt är sammanhållet som *ett* system – med samma huvudman, minister, departement och myndighet (UKÄ) – så är det i realiteten mycket tydligt differentierade miljöer som kåren av universitetslärare har att verka inom.

I tabell 3.10 ställer vi dessa båda dimensioner mot varandra, för att få ett grepp om vad de har för betydelse och hur de samverkar. Detta gör vi genom att kombinera tjänstestrukturens forskningstäthet inom två vetenskapsområden med två typer av universitet, de fyra äldsta och de fyra nya universiteten.⁷⁵ Vi har valt två vetenskapsområden som är väl representerade vid såväl de äldre som de nyare universiteten, nämligen natur- respektive samhällsvetenskap.⁷⁶

⁷³ Källa: SCB 2015.

⁷⁴ Se också Olofsson 2017.

⁷⁵ Vi har inte lagt ihop uppgifterna för de nya universiteten och de regionala högskolorna. Då skulle skillnaderna mellan de två typerna ha blivit ännu större.

⁷⁶ Vi har därför inte valt de områden som är mest forskningsintensiva, dvs. medicin, teknik och lantbruksvetenskaperna, vilka är koncentrerade till fackhögskolor och de äldre universiteten.

TABELL 3.10 Andel i procent med forskning i tjänst bland anställda lärare och forskare inom två vetenskapsområden vid Sveriges gamla och nya universitet. År 2016.⁷⁷

Vetenskapsområde	Äldre universitet	Nya universitet
Naturvetenskap	73 %	38 %
Samhällsvetenskap	37 %	18 %

Såväl den kognitiva hierarkin mellan olika vetenskapsområden (natur- respektive samhällsvetenskap) som positionen inom den institutionella hierarkin (mellan systemets centrala och perifera delar) har sin del i förklaringen av hur universitetslärarprofessionen skiftas i fråga om sin närhet till forskning respektive undervisning.

Slutdiskussion

Den högre utbildningens skilda historiska skikt är fortfarande närvarande i den högre utbildningen. Universitetshistorien har format sedimentlager som typer av utbildningar, tjänster och utbildningsenheter. I och med 1977 års högskolereform fick universitetssystemet sin moderna, nu aktuella konfiguration. Då kom de element på plats som ger den högre utbildningens professionella fält dess hierarkiska struktur. Vår undersökning har visat hur dessa element har fixerats, samt kombinerats och organiserats på nytt, i och med 1990-talets stora förändringar av universitetssystemet.

Avslutningsvis finns det skäl att återvända till vad vi konstaterade inledningsvis om den akademiska professionens centrala roll i utbildningen av andra professionella grupper. Idag är specialiserad professions- och yrkesutbildning en av universitetens viktigaste uppgifter. Den högre utbildningens skikt har därigenom sin motsvarighet i skiktningen av det professionella landskapet i dess komplexa helhet.

Den dominerande polen i det skiktade högskolelandskapet består av de etablerade äldre universiteten och fackhögskolorna, med en hög akademisk täthet. Här utbildas de klassiska professionerna, här är ämnesforskningen

⁷⁷ Källa: Bearbetning av tabell 4B i SCB 2017a. Till tjänst med forskning som uppgift räknas: professor, meritanställning och annan disputerad forskare (AFU). Doktorander och icke-disputerade i AFU ej medtagna i beräkningen. De äldre universiteten är: UU, LU, GU och SU. De nya universiteten är KAU, LNU, MIUN, ORU.

stark. Vid den motsatta, underordnade polen finns de regionala högskolorna och de nya universiteten som har en markant lägre akademisk täthet, och vars utbildningar i större utsträckning leder till yrken inom välfärds- och preprofessionerna.

Universitetssystemet och professionssystemet förenas på så sätt av många band. Ett ytterligare sätt att tydliggöra hur den kognitiva och institutionella differentieringen samspelar är fördelningen av de stora teknikutbildningarna. De längre civilingenjörsutbildningarna finns alla vid den ena polen, medan de kortare utbildningarna till högskoleingenjör i huvudsak finns vid de regionala högskolorna och de nya universiteten. Inom området medicin, hälsa och omvårdnad är uppdelningen likartad – läkarutbildning vid de äldre enheterna i centrum och de flesta sjuksköterske- och andra vårdutbildningar vid de nya enheterna.

Studiet av den högre utbildningens professionella fält pekar därmed bortom sig självt, och mot det vidare professionella landskapet. I det schema över det professionella landskapet som ligger till grund för kapitlet i denna bok räknar vi med att professionella fält befolkas av upp till tre generationer professioner. Distinktionen mellan dessa tre generationer av professioner – klassiska professioner, semiprofessioner/välfärdsprofessioner och preprofessioner – som strukturerar respektive professionellt fält, svarar grovt sett mot universitetsålder.

Den tredje och yngsta generationen – preprofessioner – är för övrigt en produkt av just den utveckling som ägt rum inom universitetssystemet sedan det tidiga 1990-talet. Den består dels av yrken som söker legitimitet genom att ansluta till högre utbildning, dels av nya högskoleutbildningar som söker en arbetsmarknadsnisch för sina alumner. Det är inte minst expansionen av de yrkesgrupper som kan räknas tillhöra preprofessionerna som driver expansionen av den högre utbildningen, och inte minst den expansion som sker inom de regionala högskolorna och de nya universiteten. Vi tänker här på fält och yrkesgrupper som kommunikation/kommunikatörer, genus och mångfald (migration, etnicitet, genusvetenskap m.m.), IT- och systemvetenskap och kanske poliser. Kring denna tredje professionstyp utvecklas nya kunskapsfält och nya vetenskapliga discipliner utvecklas, förändringar som påverkar universitetsläraryrkens sammansättning och hur den fördelas mellan systemets traditionella och nya enheter.

Hur ska man, slutligen, betrakta den akademiska professionen? Vår undersökning i detta kapitel har visat hur förändringar i det formella uni-

versitetssystemet har präglat den högre utbildningens professionella fält. Universitetslärarkårens sammanhållning är en institutionseffekt; kåren hålls samman och formas i institutionens grepp. Fältets arbetsorganisationer får därmed en definierande roll för professionen: kåren bestäms genom klassen av enheter som räknas till universitetssystemet, och av de lärarkategorier som vid varje givet tillfälle verkar vid dessa enheter. När nya funktionslager har lagts till universitetssystemet – med nya uppgifter som utförs vid nya typer av enheter av specifika typer av lärare – har det lett till en successivt allt större heterogenitet inom universitetslärarkåren.

Vidare avspeglas den struktur som vi skisserat ovan i universitetslärarkårens yrkesorganisationer. Det svenska akademikerförbundet SACO är organiserat som en ”utbildnings- och examensgemenskap”.⁷⁸ Utbildningsvägen via universitetssystemet är centralt för medlemskapet i den fackliga paraplyorganisationen, och placerar universitetet och dess lärare i det professionella landskapets centrum. Men universitetslärarförbundet SULF – liksom dess föregångare ULF och SUHAF – bygger på en industriförbundsprincip, och organiserar flera olika yrkesgrupper, såsom lärare, forskare och administratörer, vilka endast har det gemensamt att de är anställda vid universitet och högskolor.⁷⁹

I närvaro av denna heterogenitet, som härbärgeras inom universitetslärarnas arbets- och yrkesorganisationer, kan nya bud formuleras om vad det är som håller samman den akademiska professionen. Men sådana initiativ, och reaktionerna på dem, torde vara differentierade längs samma dimensioner som strukturerar det professionella fältet i övrigt. Vid fältets dominerade pol ligger det nära till hands att lägga betoningen på undervisning som den gemensamma faktorn. Införandet av obligatoriska universitetspedagogiska kurser kan förstås som ett försök att etablera en för kåren gemensam grund

⁷⁸ Björnsson 2007.

⁷⁹ SULF bildades 1984 genom sammanslagning av Universitetslärarförbundet och Sveriges universitets- och högskoleamanuensers förening. Dessa, skriver Bert Fredriksson, hade ”två delvis motsatta organisationsprinciper” (Fredriksson 1994, s. 14). Där SUHAF utgick från lokala amanuens- och assistentföreningar, byggde ULF:s organisation på nationella delföreningar. ULF:s delföreningar antog formen av sederterade tjänste- och andra lärarkategorier, som historiskt uppkommit under specifika funktionsöverlagringar: ”Sveriges Professorers Förening, Sveriges Forskarprofessorsförbund, Sveriges Docentförbund, Sveriges Universitetslektors Förening, Högskolornas Lärarutbildarförening, Lärarlinjernas Lärarförening samt Föreningen Utländska Lektorer i Sverige” (ibid.).

på undervisningens område. Det betyder emellertid inte att sådana anspråk erkänns i fältets övriga delar.

Vid fältets dominerande pol är det sannolikt att man istället lägger vikt vid forskning som den för professionen konstituerande verksamheten. De kvalifikationer som betonas är då snarare forskarutbildning och doktors-examen. Samtidigt är inte detta något som förenar alla universitetslärare, varför inte heller denna ståndpunkt erkänns på tvärs över den högre utbildningens professionella fält. Det är en empirisk fråga, och en forskningsupp-gift i sin egen rätt, hur universitetslärarkårens uppfattningar om sig själv fördelar sig över fältet. Men vad som förenar universitetslärarna torde vara en fråga som delar dem.

Universitetslärarkåren är idag skiktad så att dess forskningsintensiva delar är knutna till fackhögskolorna och de äldre universiteten, medan de regionala högskolorna och de nya universiteten fortsatt domineras av undervisning. Samtidigt har flexibiliseringen av gränserna mellan enheter och tjänstetyper skärpt konkurrensen om resurser, studenter och forskningsmedel, både mellan de olika enheterna och inom dem. Vid den högre utbildningen har betoningarna på styrning och kontroll ökat på såväl systemnivå som inom de olika universiteten och högskolorna. Det är en följd av formell avreglering, decentralisering av budgetarbetet och framförhandlad individualisering av universitetslärarkårens tjänstgöring med olika grader av undervisning, forskning och administration.

Slutligen finns det skäl att reflektera över ett särdrag hos den akademiska professionen, som framträder när man jämför med andra professioner. Den kognitiva grunden för alla professioner – som förberedelse för det kommande yrkeslivet – förmedlas idag via studier vid universitet och högskolor. Det sker genom att de blivande professionella yrkesutövarna under sina studier tillägnar sig de kunskaper och i förekommande fall den vetenskapliga skolning som utgör den kognitiva kärnan i de olika professionernas kunskapsbas. Det som förenar yrkesutövarna inom respektive profession är att de inte bara har tillägnat sig en generell vetenskaplig skolning utan att de också i stor utsträckning får en i innehållsligt avseende gemensam kärna i sin kunskapsbas, läkare i medicinsk vetenskap, apotekare i farmakologi, sjuksköterskor i omvårdnad, ingenjörer i ingenjörsvetenskap.

Universitetslärarna skiljer sig i detta avseende från de övriga professionerna i det att de saknar en innehållsligt gemensam kognitiv kärna. I starkt *abstraherad* form kunde man eventuellt framhålla vetenskapligt

förhållningssätt och metod, eller forskningsvärdena enligt Robert Merton,⁸⁰ som gemensam kognitiv bas. Och i än mer en formell och abstrakt mening kan de sägas ha det gemensamt att de bär upp och förmedlar den högsta kunskapsnivån inom sina respektive kunskapsfält och discipliner. Men vad professionen saknar är en gemensam, *inhållsligt* definierad och exklusiv kognitiv bas. De delar kognitiv kärna med ett smalt utsnitt av lärare och forskare, nämligen de som finns inom samma disciplin eller kunskapsfält.

I de fall deras kunskapsfält överlappar med en annan profession så är det med denna de i första hand delar kognitiv kärna. Det gäller exempelvis för professorerna i socialt arbete i förhållande till socialkontorens socionomer. Inom ramen för universiteten är lärarnas och forskarnas relation till kollegor inom andra fakulteter och discipliner distant och i princip jämbördig, *equal but different*. I relationen till den profession vars kognitiva höjder de behärskar och besitter är de istället nära, lika men samtidigt ojämlika, *similar but unequal*, då de i relation till professionens praktiker intar en i kognitivt avseende dominerande position.

Detta leder till att universitetslärarkåren i sin disciplinära mångfald spänner mellan att i den ena extreman i princip bara dela sin kognitiva kärna med kollegor inom en starkt specialiserad disciplin och i den andra extreman att vara ledande bärare och uttolkare av den kognitiva kärnan för en specifik och kanske också stor och mäktig profession. I praktiken sprider många universitetslärare som är knutna till professionsutbildningar sina kognitiva gracer mellan disciplinen och den/de profession(er) i vars utbildning eller forskningsfält de verkar.⁸¹

80 CUDOS (communism, universalism, disinterestedness, organized skepticism), se Merton 1972.

81 En indikation på den egna professionsorganisationens primat är följande. En tredjedel av medlemmarna i universitetslärarförbundet (SULF) är dubbelanslutna. De är i första hand anslutna till sin egen professionsorganisation inom SACO:s ram, vilket visar sig genom att deras medlemsavgift i all huvudsak går dit och bara en mycket liten del tillfaller SULF. Detta gäller för grupper som ingenjörer, läkare, naturvetare, socionomer, jurister. Uppgifter ur SULF:s medlemsstatistik i mejl från Lisbeth Klang på SULF till Gunnar Olofsson den 17 juni 2015.

Referenser

- Abbott, Andrew (1988). *The system of professions: Essay on the division of expert labor*. Chicago: University of Chicago Press.
- Agevall, Ola & Olofsson, Gunnar (2013). "The emergence of the professional field of higher education". *Professions and Professionalism* 3 (2), s. 1–22.
- Agevall, Ola & Olofsson, Gunnar (2014). "Tensions between academic and vocational demands". I: Smeby, Jens-Christian & Sutphen, Molly (red.) *From vocational to professional education: Educating for social welfare*. London: Routledge, s. 26–49.
- Agevall, Ola & Olofsson, Gunnar (2018). "Den administrativa personalen vid svenska universitet och högskolor. En studie av dess förändring mellan år 2001 och 2016". Paper presenterat vid Sociologdagarna i Lund den 7–9 mars 2018.
- Agevall, Ola & Olofsson, Gunnar (2019). "Den högre utbildningens professionella fält". I: Brante, Thomas; Svensson, Kerstin & Svensson Lennart G. (red.) *Det professionella landskapets framväxt*. Lund: Studentlitteratur.
- Andrén, Carl-Gustaf (2013). *Visioner, vägval och verkligheter: Svenska universitet och högskolor i utveckling efter 1940*. Lund: Nordic Academic Press.
- Benner, Mats (2001). *Kontrovers och konsensus: Vetenskap och politik i svenskt 1990-tal*. Nora: Bokförlaget Nya Doga.
- Benner, Mats (2016). "Karriärstrukturen vid svenska universitet och högskolor – en historik". I: SOU 2016:29. *Trygghet och attraktivitet: en forskarkarriär för framtiden: betänkande*, s. 155–167.
- Björnsson, Anders (2007). *I kunskapens intresse: SACO:s första sex decennier*. Stockholm: Carlsson.
- Bourdieu, Pierre (1984). *Homo academicus*. Paris: Minuit.
- Bourdieu, Pierre (1989). *La noblesse d'État: grandes écoles et esprit de corps*. Paris: Minuit.
- Brante, Thomas (2013). "The professional landscape: the historical development of professions in Sweden". *Professions and Professionalism* 3 (2), s. 1–18.
- Brante, Thomas (2014). *Den professionella logiken: Hur vetenskap och praktik förenas i det moderna kunskapssamhället*. Stockholm: Liber.
- Brante, Thomas; Johnsson, Eva; Olofsson, Gunnar & Svensson, Lennart G. (2015). *Professionerna i kunskapssamhället: En jämförande studie av svenska professioner*. Stockholm: Liber.
- Clark, Burton R. (1986). *The higher education system: Academic organization in cross-national perspective*. Berkeley: University of California Press.
- Clark, Burton R. (red.) (1987). *The academic profession: National, disciplinary and institutional settings*. Berkeley: University of California Press.
- Clark, Burton R. (2008). *On higher education: Selected writings, 1956–2006*. Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press.
- Durkheim, Émile (1990). *L'évolution pédagogique en France*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Etzioni, Amitai (red.) (1969). *The semi-professions and their organization: Teachers, nurses, social workers*. New York: Free Press.

- Fredriksson, Bert (1994). *SULF 1984–1994: En ung historia*. Stockholm: Sveriges universitetslärarförbund.
- Ivarsson Westerberg, Anders (2014). "New Public Management och den offentliga sektorn", I: Ivarsson Westerberg, Anders; Waldemarsson, Ylva & Östberg, Kjell (red.) *Det långa 1990-talet: När Sverige förändrades*. Umeå: Boréa.
- Ivarsson Westerberg, Anders; Waldemarsson, Ylva & Östberg, Kjell (2014). "Det långa 1990-talet", I: Ivarsson Westerberg, Anders; Waldemarsson, Ylva & Östberg, Kjell (red.) *Det långa 1990-talet: När Sverige förändrades*. Umeå: Boréa.
- Liedman, Sven-Eric (2011). *Hets! En bok om skolan*. Stockholm: Bonnier.
- Mattson, Ingvar (2000). *Den statliga budgetprocessen – rationell resursfördelning eller meningslös ritual?* Stockholm: SNS förlag.
- Merton, Robert (1972). "The institutional imperatives of science". I: Barnes, Barry (red.) *Sociology of science*. Middlesex: Penguin, s. 65–79.
- Olofsson, Gunnar (2011). "Högskoleutbildning, yrke och profession". I: Olofsson, Gunnar & Petersson, Otto (red.) *Med sikte på profession: Akademiska yrkesutbildningar vid ett nytt universitet*. Lund: Ariadne förlag, s. 19–38.
- Olofsson, Gunnar (2013). "Vilket slags universitet finns i Växjö idag?" I: *Studenterna och deras utbildningar vid ett nytt universitet*. Lund: Arkiv förlag, s. 273–292.
- Olofsson, Gunnar (2017). "I universitetens och samhällsvetenskapens kuperade landskap". I: Bergman, Paavo & Gunnar Olofsson (red.) *På väg: En vänbok till Sven E. Olsson Hort*. Lund: Arkiv förlag, s. 85–98.
- Parsons, Talcott (1978). "The university 'bundle': A study of the balance between differentiation and integration". I: *Action theory and the human condition*. London: The Free Press, s. 133–153.
- Parsons, Talcott & Platt, Gerald (1973). *The American university*. Cambridge: Harvard University Press.
- Reviews of national policies for education: Higher education in California*. (1990). Paris: Organisation for Economic Co-operation and Development.
- Rider, Sharon; Sundberg, Elin & Ahlbäck Öberg, Shirin (2014). *Kollegialitet i konzentrat: Rapport från Arbetsgruppen för utveckling av kollegiala styrformer*. Uppsala: Uppsala universitet.
- Schofer, Evan & Meyer, John W. (2005). "The worldwide expansion of higher education in the twentieth century". *American Sociological Review* 70 (6), s. 898–920.
- Smelser, Neil J. (2010). *Reflections on the University of California: From the Free speech movement to the global university*. Berkeley: University of California Press.
- Smelser, Neil J. (2013). *Dynamics of the contemporary university: Growth, accretion, and conflict*. Berkeley: University of California Press.
- Smelser, Neil J. & Almond, Gabriel (1974). *Public higher education in California*. Berkeley: University of California Press. Svenska Dagbladet 2017-05-17, "Svensk högskola lider av systemfel".
- Trow, Martin A. (2010). *Twentieth-century higher education: Elite to mass to universal*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.

Offentligt tryck

- Högskoleverkets rapportserie 2001:7 R ”Karriär genom befordran och rekrytering: delrapport”. Högskoleverket.
- HSV Rapport (2006:3 R) ”Högre utbildning och forskning 1945–2005 – en översikt”. Högskoleverket.
- Proposition 1984/85:57. *Om ny arbets- och tjänsteorganisation för lärare i den statliga högskolan.*
- Proposition 1996/97:1. *Förslag till statsbudget för budgetåret 1997, m.m.*
- Proposition 1996/97:141. *Högskolans ledning, lärare och organisation.*
- SCB (1979). *Statsanställda 1975/1977. Del 2 Sammanfattning, utbildning, tjänstebemärkning m.m.* Stockholm: Statistiska centralbyrån.
- SCB (2015). *Universitet och högskolor. Personal vid universitet och högskolor 2014.* Stockholm: Statistiska centralbyrån.
- SCB (2017a). *Universitet och högskolor. Personal vid universitet och högskolor 2016* [Elektronisk resurs]. Stockholm: Statistiska centralbyrån.
- SCB (2017b). *Universitet och högskolor. Doktorander och examina på forskarnivå 2016* [Elektronisk resurs]. Stockholm: Statistiska centralbyrån.
- SFS 1977:218. *Högskolelag.*
- SFS 1992:397. *Förordning med instruktion för Verket för högskoleservice.*
- SFS 1992:814. *Förordning med instruktion för Sekretariatet för utvärdering av universitet och högskolor.*
- SFS 1993:886. *Förordning med instruktion för Kanslersämbetet.*
- SFS 1995:945. *Förordning med instruktion för Högskoleverket.*
- SOU 1980:3. *Lärare i högskolan: förslag till ny arbets- och tjänsteorganisation: betänkande.*
- SOU 2007: 81. *Resurser för kvalitet: slutbetänkande.*
- SOU 2015:92. *Utvecklad ledning av universitet och högskolor: betänkande.*
- SOU 2016:29. *Trygghet och attraktivitet: en forskarkarriär för framtiden: betänkande.*

SCB. Datamaterial

- Databas över anställda vid universitet och högskolor (1984–2011).
- Administrativt anställda vid universitet och högskolor: Tabeller för åren 2001, 2004, 2014, 2016.